

A magyar ősköltészetről

(lexikoncikk)

(Kb. Kr. e. 2000–kb. Kr. u. 1000): a magyar irodalom leghosszabb, legkevésbé föltárható korszaka, melyből egyetlen hiteles szó, szöveg sem maradt fenn. Ez az orális jellegű költészet csak az utókor már írásban rögzített szövegeiből és folklórjából föltételezen és mozaikjelleggel építhető újra. Ez a körülmény az ősköltészet megítélésében egymástól eltérő, sőt egymással vitázó véleményekre vezetett. Toldy Ferenc főként a krónikák hunszittya utalásaiból alkotta meg, Riedl Frigyes a nem létező magyar „összövegek” helyébe a 19. században feljegyzett obi-ugor énekeket iktatta be; Horváth János mint íratlan költészetet kizárta az irodalom köréből. E végletes nézeteknek sok változata van, melyeket a néprajz, folklór, mitológia, régészet, írástörténet, nyelvészet, verstan, irodalomelmélet szempontjai határoznak meg. Az ősköltészet létezése azonban kétségtelen, és az a kereszténységet fölvevő magyar nép irodalmának a szóbeliségen alapuló gyökereit, sőt mintáit is jelentette. A magyar nép és vele az önálló magyar nyelv mint az irodalom hordozója mintegy 3000 évesnek tekinthető. Ebből az időszakból csak a harmadik harmad irodalma mondható ismeretesnek. Fordulatokban, kapcsolatokban roppant gazdag lehetett az előző mintegy kétezer év, amelyről főként a nyelv őriz hiteles adatokat. Ezeket az „ősi keleti”, iráni, türk, kaukázusi és egyéb hatásokat azonban a jövevényszavak alapján pontos időhöz és etnikumhoz nehezen lehet kapcsolni. A magyar ősköltészetéről csak feltevések, de a korábbiaktól némiképpen eltérően értelmezett formai (műfaji, verstani, nyelvi) és tartalmi szempontok fogalmazhatók meg, melyeket kevés, főként közvetett (s ezért vitatható) tény támaszt alá:

1. Új forrásokként is értékelhetők az 1980-as években előkerült rovásírási emlékek (például a szarvasi tűtartó felirata), melyeknek helyes olvasata máig vita tárgya.

2. A legkorábbi (főleg szórvány) magyar nyelvemlékek eddig alig méltatott verstani és stílári tanulságai (például a „Tihanyi alapítólevél” *hodu utu rea* szavainak élő véghangzói és analitikus szerkesztésmódja).

3. A magyar nyelv ugor rétege (szókincse, nyelvtana), melynek új vizsgálata rámutat hat az ősköltészet formai elemeire (például a *halálnak halálával halsz*-féle figura etymologicák, a *vogul öt ujjú ujjas kezettel*-szerű alakzatok).

4. Az obi-ugor (majd a többi nyelvrokon nép) folklórjának, mitológiájának, népzenejének vizsgálata is felszínre hozhat még néhány észrevétlenül maradt elemet (például a hangsúlyviszonyokat, a szótagszerkezet kérdését; nincs lezárva a *Kalevala* kapcsán az alliteráció eredetiségének vitája sem).

5. A török, mongol, iráni, kaukázusi népek archaikus folklórszövegei (például a csuvas népdalok strófaszerkezete, a pentatónia, az orchoni föliratok) is rejthetnek tanulságokat a magyar ősköltészet számára.

6. A magyar néprajznak, folklórnak és mitológiának bizonyos motívumait (tetejetlen fa, fejbenzés, álmából ébredő hős), valamint

7. a régi magyar irodalom (krónikák, legendák, énekek, sőt oklevelek) szövegeinek szavanként és összefüggéseik rendszerében való újragondolása (például Anonymusnak a szóbeliségre utaló megjegyzései, a hun–magyar folyamatosságra vonatkozó utalások).

Különleges értéket képvisel Botond és Lehel kerekded története (eredetileg hősének is lehettek), valamint Gellért püspöknek a munkadalra (?) fölfigyelő megjegyzése.

8. Elvégzendő csaknem 700 ősi tőszavunk (például a reg, szer, had) jelentéstani elemzése. Régi személyneveink vizsgálata (például Nyék, Álmos, Árpád) is még számos fölfedezést ígér.

9. A társadalmi rétegződést figyelembe véve a vezérek, harcosok, vadászok mellett fontos személyek lehettek a varázslók- orvosok-papok és (esetenként a velük azonos) énekes-mulattató-előadó művészek.

10. Az előadás fontos eszközei lehettek a hangszerek, a varázslásra is szolgáló dob, a síp (a csángó süvöltő) és valamiféle pengető-vonós hangszer is (vö. síppal, dobbal, nádi hegedűvel, dobszerda).

11. Tagadhatatlan a sokjelentésű indulatszavak serkentő, cselekvésre készítő szerepe (csatakiáltások, táncszavak). A lapp „jojkák” szövege többnyire ebből a szófajból áll.

12. Szinte minden finnugor nyelvben akadnak ma már megfejtethetlen szavak, sorok, amelyek egyaránt lehettek varázsszövegek, áldások, átkok – talán rejtvények is (például három veréb hat szemmel). Ide tartoznak a gyermekmondókák is.

13. A népnevek és

14. a földrajzi nevek vizsgálata is járhat még tanulságokkal (például a magyar-magyar-mogyer vagy a manysi-mos újabb megfejtési kísérlete, és az Ural, Etel, Levedia nevek).

E csoportok csak szemelvények a témakör vizsgálatakor számba vehető különféle törmelékanyagból, melynek értelmezése az őstörténet mellett az irodalomtudomány feladata is. Bizonyos, hogy differenciálatlan alapszövegekből a honfoglalás korára kialakulhattak a főbb műnemek: a kötetlen és kötött ritmusú líra (vö. a vogul lóáldozati imát, archaikus népi imáink némely sorát, a siratók szövegeit, dallamát stb.), a prózai mesék, mondák, legendák, melyeket esetleg énekes forma előzhetett meg (erre utalhat Kerekes Izsák balladája). A vadászattal, harccal, vallással összefüggő szertartások a drámai műfaj előzményeinek tekinthetők (vérszerződés, győzelemünnepe, lóáldozat, lakodalom, temetés). Valamennyiben fontos szerepe lehetett a dallamnak (deklamálásnak), a mozgásnak (táncnak, hajlongásnak). Létrejöttét, előadását befolyásolta a rögtönzés, amely függött az előadók tehetségétől, ihletettségétől, a közönség összetételétől, hangulatától. Mindez az ősköltészet nagyfokú változatosságát is jelenti. Végül újragondolandó a „naiv eposz” kérdése (Arany János), hiszen nem zárható ki, hogy az énekelt elbeszélő versek füzéréből terjedelmesebb, koncepciózus epikum keletkezett a múlt valamelyik nagy személyiségéről, harcairól, tetteiről, jelleméről, mondásairól. A népszerűsödő hagyományok közt lehetett (örökségként, de az uralkodói rétegből származó „sugallatként” is) a hun-magyar rokonság tudata, ezen belül a közösnek vélt eseményekre, szereplőkre vonatkozó ismeretek költőiesített változata is. Beemelődhetett a költészet körébe az ősök, az ősi totemekre (védő szellemekre, szent állatokra) való emlékezés: különösen fontos volt az ugor népek életében a ló (táltoscsikó), de a szarvas is (csodaszarvas, szarvas gyertyaagancsokkal). Az ősköltészetnek a pogány hitvilághoz, szokásrendhez fűződő része a ma már csak töredékeiben élő, alig értelmezhető regölés, hejgetés is. – A magyar ősköltészet modern rekonstrukciós kísérletei részben a korhoz és nagy költői személyiségekhez (Vörösmarty, Arany) kapcsolódó remekművek, részben és többnyire az obi-ugor, hun-szittyia és egyéb őstörténetinek vélt elemekből összeötvözött, kevés esztétikai értékkel bíró kompilációk (például Sebestyén Gyula *Gesta Hungarorum*). Léteznek bizonytalan feltételezésekre támaszkodó őstörténeti koncepciók (sumér-magyar rokonság) is.

IRODALOM

- ARANY János, Naiv eposzunk, SzépirodF 1860.
- BÁRCZI Géza, A magyar nyelv életrajza, 1963.
- BENKŐ Loránd, Hogyan beszéltek a régi magyarok? MNyr 1950.
- DIÓSZEGI Vilmos, A pogány magyarok hitvilága, 1973.
- DOMOKOS Péter, Szkítiától Lappóniáig, 1990.
- DÖMÖTÖR Tekla, A magyar nép hiedelemvilága, 1973.
- ECSEDY Ildikó, A középkori népi hangszere zene nyomozása régi magyar személyneveinkben, MNy 1960.
- ERDÉLYI Zsuzsa, Hegyet hágék, lőtöt lépék, 1976.
- Finnugor-szamojéd regék és mondák, 1–2, 1984.
- GYÖRFFY György, A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, 1975.
- HONT Ferenc, Az eltűnt magyar színjáték, 1940.
- HONTI László, Az ugor nyelvek jellemző vonásai, NyK 1979.
- HORVÁTH János, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931.
- ITKONEN, Erki, A finnugor nyelvek hangsúlyviszonyairól, NyK 1954.
- JAKUBOVICH Emil, Honfoglaláskori hősi énekeink előadásmódjához, MNy 1931.
- KALLÓS Zoltán, Hejgetés Moldvában, NéprK 1958.
- KECSKÉS András, A vers hangzásvilága, 1981.
- KÉPES Géza, Az idő körvonalai, 1976.
- KÉPES Géza, Napfél és éjfé, 1972.
- KIRÁLY György, A magyar ősköltészet, 1921.
- KIS Áron, Magyar gyermekjáték-gyűjtemény, 1891, 1984².
- LIGETI Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, 1986.
- Magyar őstörténet több tudomány szemszögéből, MTud 1980, 1990.
- MÉSZÖLY Gedeon, Népünk és nyelvünk, 1982.
- PAIS Dezső, A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből, 1975.
- POLNER Zoltán, Föld szülte táját, Szeged, 1978.
- RÉTHEI PRIKKEL Marián, A magyarság táncai, 1924.
- RIEDL Frigyes, A régi magyar irodalom története, 1906.
- RÓNA-TAS, András, Die Inschrift des Nadelbehälters von Szarvas, Ural-Altaische Jahrbücher, 1990.
- TOLDY Ferenc, A magyar nemzeti irodalom története, 1–2, Pest 1851.
- TRÓCSÁNYI Zsolt, A honfoglalás előtti magyar lírai költészetéről, Magyarság 1927.
- TRÓCSÁNYI Zsolt, A magyar szókészlet finnugor elemei, 1–3, 1967–78.
- VARGYAS Lajos, Keleti hagyomány – nyugati kultúra, 1984.
- VÉKONY Gábor, Késő népvándorlás kori rovásfeliratok a Kárpát-medencében 1987.
- WEÖRES Sándor, Három veréb hat szemmel, 1977.

Ez voltaképp lexikoncikk, terveim szerint egy majdan megírandó nagyobb munka vázlata. Lehet, hogy ez a munka „túl nagy fának” bizonyul a jövőben, de a fejszét még élesítgetem, azaz gyűjtöm az adatokat, mérlegelem súlyukat. Tudom és érzem, hogy a téma nagyon fontos, izgalmas, hogy a szakmán belül és kívül is a feldolgozást illetően komoly várakozás tapasztalható. – Valamennyire kapcsolódik ide e kötet néhány más cikke is, például *A pogányság és kereszténység határmezsgyéjén* (275. old.), az *Eltűnt múltunk nyomában* című interjú (325. old.) mondanivalója is.

